

Sonja Milovanović

SVEČANOST ČITANJA

(Tihomir Brajović: *Tumačenje lirske pesme*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2022)

Tumačenje lirske pesme danas, nakon plodonosnih ali i veoma razuđenih intepretativnih metoda koje nam je u nasleđe ostavio 20. vek, čini se da nije jednostavno kao što to na prvi pogled može izgledati. Puto-kaza je dosta, o čemu najbolje svedoči produktivnost gotovo svakog teorijsko-metodološkog pristupa minulog veka, ali se zbog vremenske distance, a ništa manje i zdrave logike nije teško uveriti u to da smisao teksta nije ni u tekstu po sebi ali ni u doživljaju svakog pojedinog čitaoca. Zlatna sredina u ovom slučaju ukazuje se ne kao pomirljivo već kao hrabro i jedino vitalno, te tako i suštinski valjano opredeljenje.

Takav pristup tumačenju lirske pesme kao specifičnog literarnog žanra teorijski elaborira i interpretativno potkrepljuje Tihomir Brajović u svojoj novoj studiji *Tumačenje lirske pesme: od teorije do interpretativne prakse*, nedavno ovenčane Nagradom „Nikola Milošević” za najbolju knjigu iz oblasti teorije književnosti i umetnosti, estetike i filozofije. Odmah na početku autor nas suočava sa elementarnom činjenicom koja se, međutim, veoma često previđa kada je reč o tome kakvo nam je čitanje neophodno da bi se lirska tvorevina na adekvatan način doživela, razumela, a potom, akademski ili laički, i tumačila. Referišući na poznat roman Bernharda Šlinka *Čitač*, odnosno na razliku između čitanja kao „svečanog čina lektire” i „uobičajene, rutinske delatnosti” kako je o tome pisao Danilo Kiš, autor ove studije ističe presudnu razliku između čitača i čitaoca. Dok mimetičkim čitanjem prvi mehanički reprodukuje tekst, petrifikujući čin čitanja, dotle drugi aktivnom ulogom identifikacije sa tekstem učestvuje u uspostavljanju njegovog smisla, praveći od čitanja događaj. Šta podrazumeva *refleksivni identitet čitanja* i na koji se način može tragati za smislom lirske tvorevine Brajović predlaže upotrebom operativnih termina *lirska dominantna* i *interpretativni fokus*, koliko različitim toliko i kompleksnim orijentirima u pristupu tumačenju kao *obrnutom lavirintu*, što je inovacija u odnosu na opštepoznatu metaforu hermeneutičkog kruga.

Sumirajući rezultate različitih teorijsko-metodoloških praksi 20. veka, čiji kratak pregled daje u uvodu knjige, pomenute interpretativne konstrukte Tihomir Brajović izvodi oslanjajući se ujedno na formalističko-strukturalističko i poststrukturalističko zaleđe, a njihovom integracijom teži *holističkom* čitanju i tumačenju teksta. Integralnost je važna iz više razloga. Protežući svoje domašaje od fenomenološkog pristupa koji je „insistirao na uvažavanju 'duha celine' kao izraza estetske autonomnosti dela”, ona se ispostavlja kao jedina istinski *delotvorna* u pokušaju što obuhvatnijeg razumevanja i interpretiranja pesme. Integralnost takođe upućuje na to da holističko tumačenje koje obraća pažnju na sve relevantne elemente određenog lirskog teksta teži da bude povlašćeno, ali

zbog toga ništa manje i sklisko polje delovanja, jer „stoji na sredokraći između književne teorije i kritike, načelnog i konkretnog bavljenja literaturom” kao „veština koja se poziva na tradiciju, bivajući u isti mah disciplina u neprestanom nastajanju i traženju čvrstog metodološkog oslonca”. Dakle, upravo granična pozicija, njegova fluidna i otvorena priroda integralni pristup i čini *živototvornim*, njegovu dejstvenost neprekidno pulsirajućom, što Tihomir Brajović pokazuje na odabranom korpusu četrdesetak „studija slučaja” moderne srpske poezije. Povrh svega, sinteza dominantnih metoda ukazuje na *prevladavanje* krajnosti, kako u primeni teorije kao takoreći objektivne, tako i kritike kao takoreći subjektivne discipline, a već samo prevladavanje podrazumeva *dijalog* između manje ili više sličnih ili pak suprotnih stanovišta u razumevanju teksta. Dijalog je jedna od ključnih reči studije *Tumačenje lirske pesme*, značajna i stoga što je autor osvetljava iz više perspektiva – teorijski, recimo, primenom ali i problematizacijom Bahtinovog pojma *dijalogičnosti* u polju lirike, do reprezentovanja različitih dijaloških relacija: čitaoca i pesme, čitaoca sa tradicijom razumevanja određenog lirskog ostvarenja, kao i sa zajednicom kojoj pripada ili kojoj se obraća.

U najkraćem, lirska dominantna nalik je dominanti koju su postulirali ruski formalisti, kao strukturno i/ili tematski jasno razaznatljiv tekstualni element, odnosno postupak. Ona pokriva širok raspon analize mikro i makro strukturnog plana pesme – od formalnih i strukturalnih pokazatelja kao što su to, recimo, naslov, oblik ili vrsta pesme, versifikacijskih i grafičkih parametara poput rime, preloma stiha, belina i slično – svega onoga, dakle, što je svojstvo teksta kao predmeta tumačenja. Lirska dominantna pripada, kako to Brajović imenuje, *produkcijско-konstrukcijskoj* paradigmi tumačenja. Ona može ali i ne mora biti jednaka interpretativnom fokusu pesme, no u postupku razumevanja i tumačenja sa njim se uvek samerava. Za razliku od dominante, interpretativni fokus, koji pripada *receptijsko-lektorskoj* paradigmi, zavisi od kompetencija, iskustva i/ili senzibiliteta čitaoca, on je koliko svojstvo teksta toliko i ukupnog, intelektualnog i emotivnog, kapaciteta čitaoca. Posredno, ovi koncepti unekoliko podsećaju na razlikovanje značenja i smisla teksta. Premda ni u pogledu definicije ovih termina s filozofskog i teorijskog aspekta nema konsenzusa, načelno gledano moglo bi se reći da prepoznavanje značenja, izraženo lirskom dominantom, pripada inicijalnom čitanju, poznatom i kao heurističko, dok će put do smisla uglavnom zahtevati angažovanje manje ili više implicitnog čitalačkog (ras)poznavanja, poput u ovoj studiji često pominjane intertekstualnosti, nekad eksplicitne a nekad zapretene u književnoj i kulturološkoj tradicijskoj paradigmi, što otvara polje hermeneutičke ravani razumevanja. Brojni su primeri na kojima je to u *Tumačenju lirske pesme* pokazano, poput Rakićevog „Kineskog madrigala”, Lalićevog „Requema za majku”, Ristovićeve „Nove radosti”, Maksimovičkine „Pokošene livade”, Radovićeve pesme „Mleko i med”, Pavlovićeve „Dvojnici”, Hristićeve „Fedru”, „Spomena Principu” M. Crnjanskog, Miljkovićeve „Bolani Dojčin” i drugim.

Osim što je reč o reprezentativnim primerima srpske (pred)moderne i savremene pesničke tradicije, moglo bi se u saglasju sa autorovom terminologijom reći da je fokus Brajovićevog tumačenja problem moderne lirske tvorevine, i s tim u vezi domen egzi-

stencijalnog koje pesma sobom predočava. Od Radičevićevog „O da te tako ja ne ljubljah žarko, / Još bih gledao tvoje sunce jarko”, Ujevićevog „I znaj da Sin tvoj putuje / dolinom svijeta turobnom / po trnju i po kamenju, // „od nemila do nedraga”, Nastasijevićevog „Hudi svoj, gospo, / na pesmu proćerdavam vek”, Lalićevog glasa o „bivšem dečaku” koji je *sazreo između prostranih / Razbijenih prozora nepoznatih godina*” ili Davičovim stihovima „Ja ne čujem sunce, njegov biljni svet, / ja ne slušam vetar, kišovite reči, / više ne znam šta ću, kad ću, gde ću leći, / što sam kad ustajem: jutro ili avet” taj se plan lirske tvorevine promišlja u širokom rasponu pojma – od intimnih do kolektivnih, pojedinačnih do univerzalnih, kao sržno mesto razumevanja, empatijskog čitalačkog saživljavanja sa određenom pesmom, odnosno svetom koji nam ona nudi kao estetski odgovor na egzistencijalnu i/ili epohalnu krizu smisla. Danas, u doba tehnološke a sa njome i svake druge automatizacije, možda više nego u nekim ranijim vremenima, egzistencijalno je potrebno ne samo pesnički oneobičiti već i interpretativno „videti”.

Doslednom primenom pomenutih koncepata, Tihomir Brajović je na ovim ali i drugim primerima temeljno ilustrovao predloženi model obrnutog lavirinta interpretacije koji smatra primerenijim od metafore hermeneutičkog kruga. Pogodnost obrnutog lavirinta leži u činjenici koju, ako već nismo, možemo proveriti u zapitanosti gde je i koje je to mesto koje nas u pesmi najviše iznenađuje ili intrigira. Takva praksa će pokazati da kao čitaoci lirske tvorevine tragamo zapravo za pravim ulaskom a ne za izlaskom iz lavirinta. Nasuprot tradicionalnom poimanju ovih orijentira, ulaz predstavlja enigm, koja će se pri tom uspešnije razrešiti ako je već na početku izvršen „ključni izbor” za razumevanje, dok će izlaz biti jedno od mogućih i trenutnih odgovora u tumačenju pesme. Zato obrnuti lavirint interpretacije naspram metafore hermeneutičkog kruga može u prvi mah delovati neobaveznije spram usvojenih „pravila” tumačenja, ne ograničavajući tumača na usvojeno, pa po pravilu i mehaničko kretanje kroz tekst, koje u najboljem slučaju može razotkriti njegova pojedina značenja, no retko dopreti i do smisla. Ipak, kako autor sugeriše već na početku, a rečima Umberta Eka podvlači na kraju svoje knjige, iako je moguće tekst tumačiti na bezbroj načina „na kraju će biti potrebno nagađanje dokazati na osnovu koherencije tog teksta, a tekstualna koherencija moći će samo da odbaci nepromišljeno nagađanje”.

Ovaj logični, ali ne i tako često sprovedeni čin u tumačenju presudno razlikuje tumačenje koje tekst uzima kao polaznu instancu i uvažava njegovo ustrojstvo od onih kojima je on poligon za učitavanje sopstvenih viđenja i doživljaja sveta. U tom smislu valja istaći jednu osobenost Brajovićeve dosadašnje interpretativne prakse koja je, između ostalog, čini teorijski i praktično pouzdanom. Kao jedan od retkih savremenih književnih kritičara i tumača, ako ne i jedini, ovaj autor svoju hermeneutičku misao gotovo uvek temelji na jezičkim i stilskim činjenicama kao neizbežnim činiocima značenja, odakle se potom upućuje ka rasvetljavanju njihovog smisla. A da bi se do smisla došlo, odnosno o njemu debatovalo, što autor sugeriše i na šta poziva u završnom poglavlju svoje studije, važno je da nas neka teorija ne vodi kruto i slepo, drugim rečima važno je nedoktrinirano koristiti teorijske koncepte i termine (posebno je u tom pogledu delikatan pojam lir-

ski subjekt), uspostavljajući nužnu distancu prema teorijskoj unifikaciji, ali i (tamo gde je to za poeziju potrebno ispoljiti preciznost u primeni termina iz različitih disciplina (npr. adresat i adresant umesto subjekt i objekt komunikacije), kao i fleksibilnost prilikom upotrebe novih teorijskih rezultata (recimo sve prisutnije naratološke teorije u tumačenju poezije). Takvim odnosom prema različitim teorijama i metodama u tumačenju se uspostavlja ona početna presudna razlika u čitanju: kao što odnos prema tekstu od nas pravi čitaoca ili čitača, tako i odnos prema teoriji u krajnjem vidu pravi razliku između *leksikonskog* i *enciklopedijskog* pristupa, pri čemu ovaj drugi nema oprobanu i zacrtanu, već otvorenu, neizvesnu i lavirintsku putanju.

Kada je i koliko naslov pesme najoptimalnija početna tačka razumevanja, kada je to njen oblik, vrsta, pesnički subjekt ili neka od tradicionalnih ali ovde i savremenom aurom oživljenih retorskih figura poput elipse, aluzije, alegorije, ironije i drugih, razmatra se u četrnaest poglavlja ove studije. Dijalog se i ovde ukazuje kao plodotvoran, jer je i sama knjiga *dijalogična*. Tematska poglavlja međusobno su povezana i linearno i radijalno, dok je unutar svake celine ali i među njima određena problematika osvetljena principom sličnosti i razlika na primerima razmatranih pesama. Takva dinamična izvedba, u ponečemu slična „zrakastom” efektu središnjeg ciklusa zbirke *Hana* Oskara Daviča koji Brajović u poslednjem interpretativnom poglavlju svoje studije tumači, svedoči ne samo o autorovoj disciplini u pristupu nego i njegovoj veštini u oživljavanju problema koje predstavlja, čime nas suočava s „novom radošću čitanja”.

Sveukupnošću svojih domašaja, prepoznatih u teorijskim (re)aktuelizacijama i interpretativnim inovacijama, ali i kompozicionom ustrojstvu studije kao priče o interpretaciji i „priče” unutar svake pojedinačne interpretacije, *Tumačenje lirske pesme* Tihomira Brajovića je akribično, minuciozno, pregnantno i izazovo napisana knjiga. Zahtevno, ali iznad svega epifanijsko štivo, koje potvrđuje zadovoljstvo u tekstu, a time i svečanost čitanja. I još dalje od toga: ono podstiče na dalju kulturnu razmenu doživljaja i mišljenja, što je uistinu zalog umetnosti i bavljenja njome.